

ЛИЧНОСТ МАЛОЛЕТНИКА КАО ЕНДОГЕНИ ФАКТОР МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

ЗНАЧАЈ ПРОУЧАВАЊА ЛИЧНОСТИ ДЕЛИНКВЕНТА

Проучавање личности малолетних делинквената неопходно је како у области криминалне етиологије тако и у области педологије (за одређивање ефикасних мера преваспитања и ресоцијализације) и криминалне политике. Приступ проучавању личности делинквента треба да буде интердисциплинаран, укључујући психијатријско-психолошке, социолошке, правне, криминолошке и друге аспекте. Циљ проучавања је откривање структуре личности малолетног делинквента, динамике њеног развоја и утицаја социјалне средине на развој личности.

Међутим, приликом проучавања личности делинквента веома је важно одредити појам личности. Појам личности одређују разне дисциплине друштвених наука, али у психологији је несумњиво највећи број различитих дефиниција личности. Тако је према Олпорту личност „динамичко устројство оних психофизичких система који у појединцу одређују његово јединствено прилагођавање средини”¹⁾. Према Кателу „личност је оно што омогућава предвиђање шта ће особа урадити у датој околности”²⁾. Кател види личност као сложен и диференциран склоп црта, са мотивацијом која увелико зависи од подгрупе такозваних динамичких црта. Факторско-аналитичко дефинисање личности заступали су: Ајзенк, који анализира личност дуж три широке димензије: неутроцизам, екстравертност-интравертност и психотицизам; и Гилфорд, који је сматрао да је личност хијерархијски склоп црта.

Последњих година појављују се биолошки оријентисана схватања о утицају биолошких чинилаца на понашање човека и обрнуто. Истраживања можданих процеса, генетских и хормонских утицаја на понашање, добијају значајно место у покушајима да се објасни човекова личност.

Сва наведена и низ других схватања о појму и структури личности заслужују одређену пажњу, али треба споменути и дефини-

¹⁾ Allport G. W. *Personality: a psychological interpretation* New York: Holt, 1937, цит. према Келвин С. Хол, Гарднер Линдзи: *Теорије личности*, Нолит, Београд, 1983, стр. 412.

²⁾ Cattell, R. V.: *Description and measurement of personality*, New York, World Book Co., 1946., цит. према Келвин Хол, Гарднер Линдзи, стр. 491.

цију др Николе Рота, која је углавном прихваћена у нашој психолошкој литератури. Др Рот дефинише личност „као јединствену организацију особина која се формира узајамним деловањем организма и социјалне средине и одређује општи, за појединца карактеристичан начин понашања”³). Ова дефиниција обухвата три карактеристике личности (јединство или интегритет; јединственост или особеност и релативну доследност у понашању као последицу јединства и особености личности) и истиче да у формирању личности одређену улогу имају конкретни услови у којима се она развија, посебно социјална средина.

Психолошке дефиниције личности значајне су за кривично-правну и криминолошку науку због тога што се често у оквиру ових наука постављало питање да ли постоји посебан тип „делинквентне личности”. Око овог питања било је много расправа између теоретичара уз навођење одређених емпиријских података. Тако су Карл Шулслер (Karl Schusler) и Доналд Креси (Donald Kressey), после испитивања 113 студија објављених у Америци до 1950. године у којима је око 30 разних тестова коришћено да се утврди да ли се личност криминалца разликује од просека осталих, закључили да се због сумњивих вредности многих добијених разлика не може са сигурношћу закључити о постојању значајније везе између криминалитета и особина личности⁴). Међутим, иако конфликт у погледу улоге личности у криминалитету још увек није међу теоретичарима решен, можемо закључити да је свако делинквентно понашање индивидуална појава која изражава личност делинквента, структуру личности и црте (темперамент, карактер, способности, интелигенцију, психомоторне и сензорне способности), као и ставове делинквента према себи и широј средини. Задатак криминалне етиологије је у томе да открије „због чега један човек у одређеним условима поступа баш тако како је поступао (рецимо изврши кривично дело), а други у тим истим условима поступа другачије, које су то социјалне кочнице деловале код другог и због чега су се показале slabим код првог”⁵). Али, како је делинквентно понашање друштвено условљено, психичке црте личности делинквента треба посматрати у вези се социјалним особинама (општа схватања једне личности, степен њене културе, морални ставови, друштвена и друштвено-политичка усмереност и сл.) са којима чине јединство. Механизам психичке структуре личности покреће се под утицајем збивања друштвене средине⁶).

Према томе, делинквентно понашање је узрочно повезано пре свега са друштвеним факторима, објективним факторима спољашње средине. Ови фактори имају одлучујући значај, али не треба занемарити ни дејство ендогених (унутрашњих) фактора повезаних са особинама личности која врши кривично дело. Ту долазе до изра-

³ Др Никола Рот: Психологија личности, Београд, 1971, стр. 8.

⁴ Др Александар Тодоровић, др Десанка Лазаревић, Жарко Јашовић и Игњат Игњатовић: Преступништво малолетника у Београду, ЈККП, Београд 1970., стр. 147.

⁵ Цит. према мр Олгици Матић: Испитивање личности малолетних делинквената, ЈРККП, Београд, 1974., стр. 92.

⁶ Др Милан Милутиновић: Криминологија, III измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд, 1979, стр. 75.

жаја својства карактера, темперамента, ставова, мотива, навика, интереса, емоција, способности и друга лична својства. Црте личности треба посматрати у међусобној условљености и повезаности. Када је личност друштвено адекватна и позитивна, ови елементи су уравнотежени и правилно функционишу, човек је релативно прилагођен. Али, ако су они неадекватни, дефектни или неуравнотежени, може доћи до различитих облика неприлагођености, па и до делинквентног понашања. Значи, особине и својства личности нужне су субјективне компоненте делинквентне активности, те стога њихово проучавање доприноси правилном сагледавању делинквентног понашања.

ВЕЗА ИЗМЕЂУ ПРОМЕНА ЛИЧНОСТИ У ПУБЕРТЕТУ И ДЕЛИНКВЕНТНОГ ПОНАШАЊА

Развој људске личности пролази кроз одређене стадијуме, од којих је малолетство (адолесценција, пубертет) са низом биопсихолошких и социјалних карактеристика, један од најзначајнијих. Посебно је овај период значајан када се посматра развој личности малолетног делинквента, због чега се сматра да је личност малолетног делинквента један од веома значајних фактора малолетничке делинквенције.

У криминолошкој литератури често се истиче да се малолетни делинквенти јављају као делинквенти извесних животних криза условљених личношћу малолетника и њеним развојем („криза пубертета“, „криза послепубертетског доба“), па се разни унутрашњи конфликти окончавају вршењем кривичних дела. (Exner, Seelig). Због тога се често основни узрок малолетничке делинквенције сагледава у физичкој и психичкој конституцији малолетника, посебној психологији, менталитету и темпераменту његовог доба.

Поред телесних промена (анатомских, морфолошких, физиолошких) које се јављају у доба пубертета (14-18 година) целокупну личност малолетника прожимају промене психолошког карактера. До психолошких промена долази нагло, оне избијају изненада, стварају стање које се назива „криза малолетства“⁷⁾. С једне стране развија се тежња за независношћу, самосталношћу, а с друге стране постоји зависност од родитеља и средине, неизбежност да се прихватају њихови захтеви, уз још недовољно формиране психолошке услове — искуства, ставове, знања, личне карактеристике⁸⁾. Појачана тежња за самосталним развојем и наглашавањем свога „ја“ последица су изобиља телесне снаге, тако да може доћи до обести, охолости, противљења и сукобљавања са конвенционалним у друштву. „Као личност у процесу физичког и духовног формирања малолетник се налази у једном посебном стању, променљивом, поводљивом, узнемиренном, несрећеном, ћудљивом, мало расположен за напоре духа

⁷⁾ Др Михајло Аћимовић: Увод у психологију кривичног поступка, Савремена администрација, Београд, 1979., стр. 75.

⁸⁾ Др Никола Рот: Општа психологија, уџбеник, III издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 63.

и за мировање тела'...⁹⁾ Веома развијена фантазија, непромишљеност, непредвидљивост значаја поступка утичу на то да малолетник не може оценити да ли је реч само о наивним авантурама, романтичним доживљајима или поступцима који га могу довести у сукоб са законом. Једном речју, код малолетника постоји општа противречност између хтења и дужности¹⁰⁾, јер су недовољно развијене психичке и моралне кочнице које га могу одвратити од непромишљених поступка, девијантног и деликвентног понашања.

Сазнајни успон (развој интелигенције, опажања, обима пажње, квалитета памћења и мишљења) највећи је у периоду пубертета, нарочито између 14. и 16. године. Од степена интелигенције малолетника зависи способност за прилагођавање околини, обим интересовања, преживљавање неуспеха и превазилажење фрустрација, оцена својих и туђих поступака. Поједина истраживања малолетничке делинквенције (брачни пар Глик, код нас у оквиру Института за криминолошка и криминалистичка истраживања у Београду) показала су да делинквентни — малолетници имају нижи ниво интелигенције од неделинквентних. То се испољава кроз тежи успех у школовању, професионалном оспособљавању, некритичности, рђавом процењивању далекосежних интереса и ризика који носи вршење кривичних дела и сл. Међутим, веза између ниске интелигенције и делинквентног понашања малолетника још увек није са сигурношћу утврђена. Већина аутора се слаже да низак интелектуални ниво малолетних делинквентних не може да се означи као једини и најважнији фактор њиховог делинквентног понашања. Ниска интелигенција може бити једна од сметњи за образовно и професионално напредовање, па тако и један од могућих услова који је допринео или омогућио делинквентно понашање.

Емоционално сазревање малолетника (развој осећања и осећајне осетљивости) такође утиче на њихово понашање. У емоционалној сфери малолетника нарочито су испољене емоционална незрелост и узбудљивост, које могу да имају криминогени значај. Емоционална незрелост се у психолошкој литератури означава као недостатак емоционалне контроле и способности за подношење емоционалне тензије. Код емоционално незрелих особа запажено је изражено осећање безнађа и неодлучности, склоност детињастим реакцијама и неуротском везивању за друге (пасивно зависне емоционално незреле личности); затим изражена агресивност дефанзивног типа (пасивно агресивне емоционално незреле личности); као и раздражљивост, фудљивост и деструкција (агресивне емоционално незреле личности). Емоционално незрела особа је егоцентрична, она не може да схвати проблеме других људи нити да одложи испољавање емоција¹¹⁾. Код малолетника се емоционална незрелост манифестује у тешкоћама у контроли емоција, себичности, тражењу оправдања за учињене грешке, избегавању тежих задатака.

⁹⁾ Др Тихомир Васиљевић: Криминалитет малолетника, ЈРККП, бр. 2, 1965., стр. 147.

¹⁰⁾ Др Јанко Таховић: Проблеми малолетника у кривичном праву, Анали, 1955, Београд, стр. 300—305.

¹¹⁾ Хрњидица Сулејман: Општа психологија са психологијом личности, Научна књига, Београд, 1979., стр. 224.

Као последица емоционалне незрелости јавља се емоционална лабилност, која се испољава у брзом и лакој емоционалном реаговању, неконтролисању својих емоционалних манифестација, односно брзој измени емоционалних стања. Емоционална лабилност је најизразитија на почетку пубертета а огледа се у честим реакцијама гнева, нерасположењу, жалости, лошој вољи, нарочито повећаном страху од сусрета са другим људима или страху од самоће. У жељи да се што пре ослободи детињства и афирмише своју личност, малолетник испољава своју независност кроз бројне ексцентричности, не водећи рачуна о форми, средствима и месту тог испољавања. Понашање на улици, начин хода, облачење, истицање физичке снаге, све су то форме помоћу којих жели да обрати пажњу на себе.¹²⁾

Емоционална лабилност се испољава у ситуацијама посебне односно повећане напрегнутости. Истраживања емоционалног живота малолетних делинквената показала су да су малолетни делинквенти емоционално нестабилни и да имају низак степен толеранције на фрустрације због чега често агресивно реагују.

У једном од обимнијих истраживања преступништва малолетника у нашој земљи, које се односи на личност као фактор преступништва, наводи се да је већина малолетних делинквената са егоцентричним цртама карактера, самопрецењивањем, компезаторним обликом осећања инфериорности, недостатком осећања одговорности, недостатком позитивних ставова како према најближим појединцима (мајци, оцу), тако према друштвеним установама уопште (школи, раду). Код малолетних делинквената уочен је нешто нижи ниво интелигенције, психопатске црте, емоционална лабилност и нижи степен толеранције на фрустрације, већа агресивност, наглашена потреба за забавом, путовањима, сексуалним задовољствима. Као и неделинквенти они испољавају исте потребе, али се реализација тих потреба замишља са мање напора и дисциплине. За разлику од неделинквената, делинквенти су у целини више оптерећени особинама које отежавају адаптацију и самим тим чине вероватнијим могућност делинквенције.¹³⁾

Све наведене црте личности погодују делинквентном понашању. Оне не могу појединачно да се јаве као узрок делинквенције, али стварају погодне услове за тзв. „криминализацију” односно конкретно јављање одређених облика делинквентног понашања.

Истраживање преступништва малолетника у Београду 1965. обухватило је, поред осталог, испитивање везе између личности и делинквентног понашања. Утврђено је да су све корелације испитиваних димензија личности са делинквенцијом мале. Разлог овоме је како у несавршености примењених мерних инструмената личности тако и због немогућности откривања да ли су разлике у димензијама личности настале услед делинквентног понашања или су претходиле делинквентном понашању. Ипак, са нешто више сигурности утврђено је да делинквенти испитивани коришћењем тестова Гвертос и прогрес-

12) Срзентић, Стајић, Лазаревић: Кривично право СФРЈ, општи део, Савремена администрација, Београд, 1978., стр. 487.

13) Др Милица Петровић: Личности у етиологији делинквенције, Етиологија малолетничког преступништва, Зборник чланака, Савез друштава дефектолога Југославије, Београд, 1971., стр. 175—201.

сивних матрица Равен заостају у измереној делинквенцији за недељинквентима. Разлика је на вербалном тесту већа него на невербалном. Сем тога, резултати тестова личности (Профил Индекс Емоција, Инструмент за испитивање ставова и особина личности) открили су везу између делинквенције и одсуства осећања кривице¹⁴).

Истраживање личности малолетних преступника, које смо извршили на узорку од 90 малолетних преступника, показало је, поред осталог, да је највећи број са просечном интелигенцијом (68 или 75,6%). Ако упоредимо врсте кривичних дела које су малолетнице вршиле и њихову интелигенцију видимо да је највећи број малолетница са просечном интелигенцијом вршило кривична дела крађе (40) и тешке крађе (26). Само једна малолетница, која је извршила кривично дело утаје, имала је интелигенцију изнад просека. Према томе, у узорку испитиваних малолетних преступника, ниска интелигенција се није појавила као одлучујући узрочни фактор у вршењу кривичних дела. Одређени коефицијент интелигенције деловао је више просечно на делинквенцију. Од степена интелигенције зависио је успех односно неуспех у школи, што је веома важно за формирање става околине према личности и става личности према околини. У случају ниске интелигенције успех у школи је био слаб, долазило је до губљења поверења у сопствену вредност и успех. Жеља за компензацијом услед осећања мање вредности, доводила је до вршења кривичних дела, најчешће крађа, да би се доживело нешто посебно или да би се постигла одређена афирмација у најужој средини.

У испитиваном узорку малолетних преступника уочена је емоционална нестабилност (21,1%) и умањена толеранција на фрустрације (42,2%), као и агресивно реаговање. Емоционална нестабилност и низак степен толеранције на фрустрације код малолетних преступника манифестовали су се бурним емоционалним реаговањем на незнатне поводе. Овакав начин реаговања повезан је са већом осетљивошћу малолетница на лишавања у току детињства и предпубертета, нарочито лишавања родитељске љубави и пажње, као и са ранијим емоционалним сазревањем малолетница. Један број малолетница код којих је уочена емоционална нестабилност и неуротичност у већој мери су биле сугестибилне и прихватиле идентификацију са негативним узорима — делинквентним дечацима и девојчицама. Малолетне преступнице у испитиваном узорку показале су недостатак осећања одговорности, оне имају већ формиране навике којих се тешко ослобађају, агресивне су у групи и самостално, али могу да реагују и депресивно, када прибегавају самоповређивању. Пубертетске кризе, које су се јавиле код неколико малолетних преступника пре извршења кривичног дела, настале су као последица разочарења у родитеље; касног сазнања да усвојеноци нису прави родитељи, већ да су их родитељи напустили; немогућности налажења праве личности за идентификацију и недостатка емоционалне равнотеже.

У погледу ставова малолетних преступника према члановима породице, ужој и широкој средини и себи самима, истраживање је показало да малолетне преступнице у малом броју случајева показују

¹⁴ Др Александар Тодоровић, др Десанка Лазаревић, Ж. Јашовић, И. Игњатовић: Преступништво малолетника у Београду, стр. 189.

љубав према оцу и мајци — према оцу постоји љубав и повезаност само у 13 случајева (14,4%), а према мајци у 18 случајева (20%). Много више малолетница испољава непријатељски став према оцу него према мајци — према оцу 47 (52,3%) а према мајци 20 (22,2%), али је зато више малолетница индиферентно према мајци — 45 (50%) него према оцу — 22 (24,4%). Већи број малолетница — 16 (17,8%) нема пријатеља, али је њихов однос према супротном полу такав да лако и брзо склапају познанства и успостављају интимне односе. То не значи да у овим случајевима постоји љубав и пријатељство. Према овим вредностима малолетнице имају најчешће негативан став, што је симболично знак отпора према ауторитетима. Малолетнице према којима се примењује васпитна мера у ВПД Крушевац не желе рад у већим групама нити схватају због чега се инсистира од стране васпитача на успостављању пријатељства између чланова групе, већ се повезују највише две у групи и то не на бази пријатељства него узајамних интереса.

Од ставова према друштвеним институцијама најважнији је став према школи. Већина малолетних преступница — њих 60 (60%) има негативан став према школи, који се огледа у незаинтересованости за одлазак у школу и учење. Због оваквог става према школи, малолетне преступнице, чак и оне са просечном интелигенцијом, показују слаб успех у школи, завршавају само ниже разреде или ништа не завршавају, а најчешће беже из школе.

У вези са психолошким особинама личности малолетних делинквената треба сагледати и мотиве од којих зависи целокупна активност и садржај понашања личности. Истраживање мотива извршења преступа код малолетника у индустријским насељима¹⁵⁾ показало је да највећи број делинквената врши преступе ради добијања средстава за забаву или само дело представља израз забаве (игра, авантуризам). Ове две категорије чине 35,9% свих мотива. Релативно мали број, око 10%, жели да делинквенцијом подмири неке своје основне потребе а 20,3% делинквената вршило је кривична дела „без мотива”, односно изјавили су да ништа нису желели и да се извршење кривичног дела десило без њихове воље.

У узорку од 90 малолетних преступница највећи број је био за извршење кривичног дела мотивисан стицањем материјалне користи (32 или 35,6%), што је разумљиво с обзиром на чињеницу да је највећи број малолетница извршио кривична дела крађе и тешке крађе. Стицање материјалне користи малолетнице су желеле у циљу куповине гардеробе, шминке, одласка у биоскоп, кафане, путовања и сл. а мање за прибављање хране. Жеља да се извршењем кривичног дела доживи нешто ново била је заступљена код 17 малолетница (18,9%) а 13 малолетница (14,4%) није могло да се изјасни због чега су вршиле кривична дела.

Наведене психолошке карактеристике личности малолетника неопходно је познавати приликом утврђивања узрока малолетничке делинквенције. Међутим, узрок малолетничке делинквенције није искључиво у физиолошко-психолошкој конституцији личности малолетника.

¹⁵⁾ Др Александар Тодоровић и др.: Преступништво малолетника у индустријским насељима, ИККИ, Београд, 1966., стр. 248.

летника. Полазећи од марксистичког схватања криминалитета да се корени негативних побуда, склоности и мотива за вршење криминалних активности налазе у деловању разних негативних појава и процеса у друштву, малолетничка делинквенција као део криминалитета има своје корене пре свега у друштву, друштвеним односима и условима. За формирање личности малолетника од првенственог значаја је социјална средина, те се с правом тврди да „у већини случајева пубертетске манифестације и психолошке кризе постепено неадекватношћу средине не супротставе нормалној еволуцији према уравнотеженој зрелости“¹⁶⁾.

Физиолошке и психолошке особине личности у пубертету од неумањивог су значаја за изучавање узрока малолетничке делинквенције, али како „ево једне личности има своје корене у друштвеној средини у којој живи, у интеркацијама са социјалним групама и појединцима у тој средини“¹⁷⁾ личност малолетног деликвента у етиологији малолетничке делинквенције не може се сматрати основним и пресудним криминогеним фактором.

¹⁶⁾ Др Франьо Бачић: Кривично право, Опћи дио, Информатор, Загреб, 1978., стр. 515.

¹⁷⁾ Др Милан Милутиновић: Криминологија, стр. 359.

LA PERSONNALITE DU MINEUR COMME FACTEUR ENDOGENE DE
LA DELINQUANCE JUVENILE

Résumé

Le but de l'étude criminélo-étiologique du personnage d'un délinquant mineur est dans le décèlement de l'importance de la structure du personnage et du dynamisme de son développement sur la délinquance juvénile. Le comportement délinquant des mineurs est en rapport étroit avec les facteurs sociaux qui ont une importance décisive, mais toutefois, il ne faudrait pas non plus négliger l'effet des facteurs endogéniques (intérieurs) qui sont liés aux traits de caractère de la personne qui accomplit un acte criminel. Ces traits de caractère des mineurs pouvant avoir une importance déterminante dans l'étiologie de leur délinquance sont: l'étape de l'acquisition des connaissances nouvelles (développement de l'intelligence, de la perception, de l'amplur de l'attention, de la qualité de leur mémorisation et de leur raisonnement), leur développement émotif ainsi que l'étape de leur maturation (l'existence de leur labilité émotionnelle, et de leur immaturité émotionnelle). Ces qualités-là des mineurs, ainsi que les traits de caractère des délinquants juvéniles, découverts dans des recherches) traits egocentriques de leur caractère, leur auto-surestimation, leur manque de sentiment de responsabilité, un degré plus bas de tolérance vis-à-vis de la frustration, leur besoin trop accentué de se divertir et de voyager favorisent le comportement délinquant des mineurs. Les traits de caractère et la psychologie du délinquant sont des composantes subjectives indispensables pour son activité délinquante, aussi, faut-il les étudier dans le cadre de l'étiologie subjective.

